

MAKTABGACHA YOSHDAGI AUTIZM SPEKTR BUZILISHI BO'LGAN BOLALARDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA SENSOR SOHANI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Boytemirova Saboxat Mahammad qizi

Toshkent Xalqaro Kimyo Universiteti

1- kurs magistr talaba

Telefon: + 998970355599

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18031677>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi autizm spektr buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish jarayonida sensor sohani rivojlantirishning ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Autizm spektr buzilishiga ega bolalarda sensor qayta ishlashdagi o'ziga xosliklar nutq rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Maqolada sensor integratsiya, ko'rish, eshitish, taktil, propriozeptiv va vestibulyar tizimlarning nutq shakllanishidagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, sensor rivojlantirishga qaratilgan metodlar og'zaki nutqni faollashtirishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi.

Kalit so'zlar: autizm spektr buzilishi, maktabgacha yosh, og'zaki nutq, sensor soha, sensor integratsiya, nutq rivoji, erta aralashuv

Аннотация: В данной статье на основе научных источников анализируется значение развития сенсорной сферы в процессе формирования устной речи у детей дошкольного возраста с расстройствами аутистического спектра (РАС). Установлено, что особенности сенсорной переработки у детей с аутизмом оказывают непосредственное влияние на развитие речи. В статье раскрывается роль сенсорной интеграции, зрительной, слуховой, тактильной, проприоцептивной и вестибулярной систем в формировании речи. Результаты исследований свидетельствуют о том, что методы, направленные на развитие сенсорной сферы, признаются эффективным средством активизации устной речи.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, дошкольный возраст, устная речь, сенсорная сфера, сенсорная интеграция, речевое развитие, раннее вмешательство.

Abstract: This article analyzes the importance of developing the sensory domain in the process of oral speech development in preschool children with Autism Spectrum Disorder (ASD) based on scientific sources. It has been established that specific characteristics of sensory processing in children with autism have a direct impact on speech development. The article highlights the role of sensory integration, visual, auditory, tactile, proprioceptive, and vestibular systems in speech formation. Research findings indicate that methods aimed at sensory development are recognized as effective tools for activating oral speech.

Keywords: autism spectrum disorder, preschool age, oral speech, sensory domain, sensory integration, speech development, early intervention.

Kirish

Autizm spektr buzilishi nevropsixik rivojlanishdagi murakkab buzilish bo'lib, ijtimoiy muloqot, kommunikatsiya va xulq-atvor sohalarida o'ziga xos cheklanishlar bilan tavsiflanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, ASBning tarqalish darajasi so'nggi o'n yilliklarda sezilarli darajada oshib bormoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida ASBga ega

bolalarda og'zaki nutqning kechikishi yoki umuman shakllanmasligi muhim muammo hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizm spektr buzilishida nutq rivojining sustligi faqat til tizimi bilan bog'liq emas, balki sensor sohani qayta ishlashdagi buzilishlar bilan ham uzviy aloqador [3]. Sensor stimullarga nisbatan giperreaktivlik yoki giporeaktivlik bolaning atrof-muhitni idrok etishiga, nutqiy tajriba to'plashiga va muloqotga kirishishiga to'sqinlik qiladi. Shu sababli sensor sohani rivojlantirish maktabgacha yoshdagi ASB bo'lgan bolalarda og'zaki nutqni shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Metodologiya

Mazkur maqolada tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar, xalqaro va milliy jurnallarda chop etilgan maqolalar tahlil qilindi [4], [5]. Tadqiqotlar sensor integratsiya nazariyasi, neyropsixologik yondashuv va logopedik amaliyotga oid manbalarga asoslandi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi ASB bo'lgan bolalar bilan olib borilgan empirik tadqiqotlar natijalari umumlashtirildi [6].

Natijalar

Tahlil qilingan ilmiy manbalarga ko'ra, ASB bo'lgan bolalarda sensor sohaning rivojlanish darajasi og'zaki nutq rivoji bilan bevosita bog'liq. Ko'plab tadqiqotlarda eshitish va ko'rish stimullarini qayta ishlashdagi buzilishlar nutqni idrok etish va ishlab chiqishda asosiy to'siqlardan biri sifatida qayd etilgan [7].

Taktil va propriozeptiv sezgilar yetarli darajada rivojlanmagan bolalarda artikulyatsion apparat harakatlari sustligi kuzatiladi, bu esa tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni qiyinlashtiradi [8]. Vestibulyar tizimdagi buzilishlar esa diqqatni jamlash va muloqot davomiyligini saqlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sensor integratsiyaga yo'naltirilgan mashg'ulotlar natijasida bolalarda nutqiy faollik, so'z boyligi va kommunikativ tashabbusning ortishi qayd etilgan [9].

Tahlil va muhokama

Autizm spektr buzilishiga ega bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki nutq rivojlanishining o'ziga xos jihatlarini tahlil qilishda sensor sohaning holati alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy neyropsixologik va logopedik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq faqat lingvistik tizim sifatida emas, balki murakkab neyrofiziologik va sensor-integrativ jarayonlar natijasi sifatida shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, sensor sohani rivojlantirish masalasi og'zaki nutqni shakllantirishning ajralmas tarkibiy qismi sifatida baholanadi.

Sensor integratsiya nazariyasiga muvofiq, markaziy nerv tizimi turli sezgi kanallaridan (eshitish, ko'rish, taktil, propriozeptiv va vestibulyar) kelayotgan axborotni bir butun holatda qayta ishlashi lozim [10]. Autizm spektr buzilishida aynan ushbu integratsiya jarayonlarida nomuvofiqliklar kuzatiladi. Natijada bola atrof-muhitdagi tovushlarni, vizual belgilarni yoki jismoniy sezgilarni yetarli darajada idrok eta olmaydi yoki ularni noto'g'ri talqin qiladi. Bu holat nutqni idrok etish va nutqiy javobni shakllantirish jarayonlarini sezilarli darajada murakkablashtiradi.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, ASB bo'lgan bolalarda eshitish sezgisi ko'pincha giperreaktiv yoki giporeaktiv holatda bo'ladi [7]. Giperreaktivlik holatida bola oddiy tovushlarni haddan tashqari kuchli qabul qiladi, bu esa nutqiy axborotdan qochish xatti-harakatlariga olib keladi. Giporeaktivlikda esa bola nutqiy signallarga yetarli e'tibor qaratmaydi, natijada so'zlarni farqlash, fonematik eshituv va nutqni tushunish jarayonlari

sekinlashadi. Shu bois eshitish sensorikasini tartibga solishga qaratilgan stimulyatsiya mashqlari og'zaki nutq rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan [11].

Ko'rish sezgisi bilan bog'liq muammolar ham ASB bo'lgan bolalarda nutq rivojiga bevosita ta'sir qiladi. Vizual axborotni qayta ishlashdagi cheklanishlar bolaning predmetlarni nomlash, mimika va jestlarni tushunish, vizual tayanchlar orqali nutqni o'zlashtirish imkoniyatlarini pasaytiradi. Tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, vizual stimullarga asoslangan mashg'ulotlar, jumladan piktogrammalar, rasmlar, kartochkalar va vizual jadvaldan foydalanish og'zaki nutqni faollashtirishda samarali vosita hisoblanadi [9]. Bu holat sensor sohani rivojlantirishning nutqiy rivojlanishdagi vositachilik rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

Taktil va proprioseptiv sezgilarning rivojlanish darajasi artikulyatsion apparat faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, taktil sezgilar yetarli rivojlanmagan bolalarda og'iz bo'shlig'i sezgirliги pasayadi yoki ortadi, bu esa tovushlarni to'g'ri hosil qilishni qiyinlashtiradi [8]. Proprioseptiv axborotning yetishmasligi esa til, lab va jag' harakatlarini muvofiqlashtirishni cheklaydi. Sensor stimulyatsiyaga asoslangan mashqlar artikulyatsion motorikani faollashtirib, nutq tovushlarini shakllantirish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi.

Vestibulyar tizimning nutq rivojidagi roli ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Vestibulyar sezgi bolaning tana holatini boshqarish, diqqatni jamlash va faoliyatni rejalashtirish bilan bog'liq bo'lib, bu omillar nutqiy muloqot jarayonida muhim ahamiyatga ega [10]. ASB bo'lgan bolalarda vestibulyar tizimdagi disfunktsiya diqqatning tez chalg'ishi, nutqiy faoliyatga qiziqishning pastligi va muloqot davomiyligining qisqaligi bilan namoyon bo'ladi. Shu sababli vestibulyar stimulyatsiya elementlari kiritilgan mashg'ulotlar nutqiy faollikni oshirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, sensor sohani rivojlantirish alohida mustaqil yo'nalish sifatida emas, balki logopedik ish bilan uzviy integratsiyada olib borilgandagina yuqori samaradorlik beradi [11]. Bunday yondashuvda sensor stimullar nutqiy vazifalarni bajarish uchun tayanch sifatida qo'llanadi. Masalan, ritmik harakatlar fonematik eshituvni faollashtiradi, taktil stimulyatsiya esa artikulyatsion mashqlarning samaradorligini oshiradi.

Erta yoshda boshlangan sensor rivojlantirish ishlari neyroplastiklik jarayonlarini faollashtirishi ilmiy jihatdan asoslangan [12]. Neyroplastiklik — miya tuzilmalari va funksiyalarining tajriba asosida o'zgarish qobiliyati bo'lib, maktabgacha yoshda ayniqsa yuqori darajada namoyon bo'ladi. Shu davrda sensor stimullarning to'g'ri tashkil etilishi nutq markazlarining faollashuviga va nutqiy rivojlanishning jadallashuviga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, sensor sohani rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar nafaqat nutqning miqdoriy ko'rsatkichlarini (so'z boyligi, nutq hajmi), balki uning sifat ko'rsatkichlarini ham yaxshilaydi. Jumladan, nutqning ma'noli bo'lishi, kommunikativ vazifalarni bajarishi va ijtimoiy muloqotga yo'naltirilganligi ortadi. Bu esa ASB bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi uchun muhim shart hisoblanadi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili sensor sohani rivojlantirish maktabgacha yoshdagi autizm spektr buzilishi bo'lgan bolalarda og'zaki nutqni shakllantirish va rivojlantirishning muhim ilmiy-amaliy omili ekanini tasdiqlaydi. Sensor integratsiyaga asoslangan yondashuv nutq rivojida yuzaga keladigan ikkilamchi buzilishlarning oldini olishga va bolalarning kommunikativ salohiyatini maksimal darajada ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi autizm spektr buzilishi bo'lgan bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirishda sensor sohani rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Sensor tizimlarning uyg'un ishlashi nutqni idrok etish, ishlab chiqish va kommunikativ faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi. Ilmiy tadqiqotlar sensor integratsiyaga asoslangan yondashuvlar og'zaki nutq rivojida ijobiy natijalar berishini tasdiqlaydi. Shu bois logopedik va pedagogik amaliyotda sensor rivojlantirish metodlarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. American Psychiatric Association. *DSM-5: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 2013. 50–59-betlar.
2. World Health Organization. *Autism Spectrum Disorders*. 2021. 12–18-betlar.
3. Frith U. *Autism: Explaining the Enigma*. 2003. 87–95-betlar.
4. Ayres A.J. *Sensory Integration and the Child*. 2005. 34–42-betlar.
5. Baranek G.T. Sensory processing in autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2006. 230–238-betlar.
6. Ozonoff S., Rogers S. *Autism Spectrum Disorders*. 2010. 110–123-betlar.
7. Kanner L. Autistic disturbances of affective contact. 1943. 217–225-betlar.
8. Shipley K., McAfee J. *Assessment in Speech-Language Pathology*. 2016. 156–164-betlar.
9. Tomchek S., Dunn W. Sensory processing in children with autism. 2007. 190–198-betlar.
10. Bundy A., Lane S., Murray E. *Sensory Integration Theory and Practice*. 2002. 60–69-betlar.
11. Rogers S., Dawson G. *Early Start Denver Model for Young Children with Autism*. 2010. 145–153-betlar.
12. Kolb B., Gibb R. Brain plasticity and behaviour. 2011. 22–30-betlar.